

Evaluatie van de verkiezingen van provinciale staten, waterschapsbesturen, eilandsraden, kiescolleges en Europees Parlement (20 maart 2019 en 23 mei 2019)

Inleiding

Sinds 2007 evalueert het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) elke¹ verkiezing. Aan de hand van de thans beschikbare uitkomsten van de evaluatie van de verkiezingen van Provinciale Staten, Waterschapsbesturen, Eilandsraden, Kiescolleges en Europees Parlement wordt in dit document ingegaan op deze verkiezingen. De evaluatieonderzoeken naar de verkiezing van de leden van het Europees Parlement op 23 mei jl. zijn nog niet volledig afgerond. Zo zijn de uitkomsten van de enquête onder gemeenten nog niet bekend.

Deze evaluatie heeft de volgende hoofdstukken:

1. Experimenten met centraal tellen van de stemmen;
2. Toegankelijkheid;
3. Verkiezingen in Caribisch Nederland;
4. Stemmen door kiezers in het buitenland;
5. Bijzonderheden en incidenten bij de verkiezingen van 20 maart en 23 mei 2019.

Dit document heeft de volgende bijlagen:

- 1) Evaluatieadvies Kiesraad t.a.v. verkiezingen 20 maart 2019
- 2) Eindrapportage Informatiepunt Verkiezingen
- 3) Rapportage waarnemingsmissie Democracy Volunteers
- 4) Rapportage waarnemingsmissie OAS (Bonaire)
- 5) Appendix bij rapportage OAS van Nederlandse waarnemer (Bonaire)
- 6) Rapportage waarnemingsmissie IFES (Saba)
- 7) Rapportage Kantar verkiezingen PS/WS (enquête onder gemeenten)
- 8) Rapportage openbaar lichamen inzake verkiezing eilandsraad/kiescollege
- 9) Rapportage PBT toegankelijkheid stemlokalen PS/WS
- 10) Rapportage PBT toegankelijkheid stemlokalen EP
- 11) Brieven College voor de Rechten van de Mens inzake Meldpunt toegankelijke verkiezingen
- 12) Rapport 'Iedereen mag stemmen!' van ACVZ, Philadelphia, Reinaerde en Syndion
- 13) Rapport Leeuwendaal inzake onderzoek naar kennis en vaardigheden voorzitters en andere leden stembureaus
- 14) Rapportage campagne-effectonderzoek PS/WS
- 15) Rapportage campagne-effectonderzoek Rijksdienst Caribisch Nederland

¹ Met uitzondering van de verkiezing, door de leden van Provinciale Staten en de leden van de Kiescolleges, van de leden van de Eerste Kamer.

1. Experimenten met centraal tellen van de stemmen

Achtergrond experimenten

Sinds 2013 kunnen gemeenten, op basis van de Tijdelijke experimentenwet stembiljetten en centrale stemopneming (Tijdelijke experimentenwet), experimenteren met een centrale opzet van de stemopneming (centraal tellen). Deze wet is ontwikkeld om tegemoet te komen aan een aantal knelpunten die gemeenten ervaren bij het tellen van de stemmen. In experimenteergemeenten verrichten de stembureaus op de avond van de stemming alleen een voorlopige telling op lijstniveau. De definitieve telling, inclusief het tijdrovende tellen per kandidaat, gebeurt de volgende dag, in het openbaar, op een centrale locatie in de gemeente. De telling kan zo worden uitgevoerd op uniforme wijze, op een locatie met voldoende faciliteiten. Eventuele (tel)fouten die de stembureaus op de avond van de stemming hebben gemaakt, kunnen worden gecorrigeerd, en de stembureauleden worden op de avond van de stemming ontlast. Tellen met uitgeruste krachten en in een rustige sfeer (zonder tijdsdruk om snel een voorlopige uitslag bekend te maken) geeft een nauwkeuriger resultaat. Dat verkleint het risico op een hertelling. Ook is een centrale stemopneming voor kiezers, politici en journalisten aantrekkelijker om bij te wonen. Weliswaar is het tellen van de stembiljetten in de stemlokalen ook onder de huidige Kieswet publiek toegankelijk, maar in de praktijk wordt daarvan zelden gebruikgemaakt, ook doordat de stemopneming versnipperd plaatsvindt in de vele stemlokalen.

Deelname experimenten 2019

Voorafgaand aan de verkiezingen in 2019 zijn alle gemeenten uitgenodigd om mee te doen aan de experimenten. De volgende 76 gemeenten hebben bij de verkiezingen in maart jl., na instemming van de gemeenteraad, meegedaan aan het experiment: Aalten, Altena, Assen, Asten, Beekdaelen, Bergen op Zoom, Bernheze, Blaricum, Bloemendaal, Borger-Odoorn, Borne, Breda, Cuijk, Dantumadiel, Den Haag, Deventer, Dinkelland, Eemnes, Elburg, Enschede, Grave, Groningen, Gulpen-Wittem, Harderwijk, Hardinxveld-Giessendam, Harlingen, Heemstede, Heerlen, Hof van Twente, Houten, Kampen, Kapelle, Landgraaf, Langedijk, Landsmeer, Lansingerland, Laren, Leeuwarden, Lopik, Losser, Maastricht, Mill en St. Hubert, Nieuwegein, Nieuwkoop, Nijkerk, Noardeast-Fryslân, Olst-Wijhe, Oost-Gelre, Opsterland, Ouder-Amstel, Peel en Maas, Pekela, Putten, Raalte, Rhenen, Rotterdam, Schagen, Sint Anthonis, Stein, Stichtse Vecht, Tubbergen, Twenterand, Tynaarlo, Uithoorn, Veendam, Veenendaal, Velsen, Venray, Waadhoeke, Waalre, Westerkwartier, Westland, Wijdmeren, Zaanstad, Zoetermeer en Zwolle.

Bij de verkiezingen in mei jl. deden 72 gemeenten mee. Dat waren voor een groot deel dezelfde gemeenten. *Wel* in maart en *niet* in mei deden mee: Den Haag, Enschede, Heerlen, Leeuwarden, Losser, Putten, Schagen en Zwolle. *Niet* in maart en *wel* in mei deden mee: Enkhuzen, Nissewaard, Oudewater en Veldhoven.

Vorbereiding

Alle gemeenten hebben in het najaar van 2018 uitgebreide informatie gekregen over de procedures rond centraal tellen. In december 2018 zijn er, op vier plaatsen in het land, instructiebijeenkomsten gehouden. Daarbij zijn ook ervaringen van eerdere experimenten gedeeld, zodat gemeenten die voor het eerst meededen met het experiment een goede inschatting konden maken van wat er komt kijken bij de voorbereiding en organisatie van het experiment.

Ervaringen

Voor de evaluatie is een vragenlijst uitgezet onder de gemeentefunctionarissen die waren belast met de organisatie van de verkiezingen in hun gemeente, en onder de voorzitters en leden van de gemeentelijk stembureaus en de tellers. Dat is gebeurd zowel bij de verkiezingen in maart als in mei 2019. Daarnaast zijn enkele evaluatiebijeenkomsten gehouden met ambtenaren van gemeenten die hebben deelgenomen aan de experimenten. De resultaten voor de verkiezing van maart is als bijlage 7 bij deze evaluatie gevoegd. De resultaten voor de verkiezing voor het Europees Parlement worden op een later moment aan de Tweede Kamer gezonden.

De experimenten bij de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen zijn over het algemeen goed verlopen. Van de gemeenteambtenaren heeft 71% het verloop van de centrale stemopneming als goed (60%) of zeer goed (11%) beoordeeld. Van de tellers en leden van het gemeentelijk stembureau beoordeelde 84% het verloop als goed (66%) of zeer goed (18%). 74% van de ambtenaren meent dat centraal tellen het telproces betrouwbaarder maakt; 77% vindt dat het telproces er transparanter door wordt.

Toch zijn er ook kanttekeningen te plaatsen. Slechts iets meer dan de helft van de ambtenaren (57%) zou, na de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen, het gemeentebestuur adviseren om een volgende keer weer mee te doen aan het experiment. Uit de evaluerende gesprekken met de organiserende gemeenten is mij gebleken dat dit vooral wordt veroorzaakt door de belasting die deze manier van tellen betekent voor de gemeentelijke organisatie. De voorbereiding van het experiment kost, bovenop de organisatie van de verkiezingsdag, veel extra tijd, zeker als een gemeente voor het eerst meedoet, en er dus nog geen draaiboek is. Weliswaar verloopt de telling op de avond van de stemming over het algemeen sneller, omdat de stembureaus alleen op lijst- en dus nog niet op kandidaatsniveau hoeven te tellen. Maar bij de verkiezingen in maart jl. werd dit effect voor een deel tenietgedaan door de onverwachts hoge opkomst (waardoor er per gemeente vele duizenden stembiljetten extra waren te tellen). Ook de tijd die is gemoeid met uitvoering van de centrale telling zelf, is veel gemeenten bij de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen tegengevallen. In 36% van de experimenteergemeenten kon de centrale telling pas 's avonds (en in een enkel geval zelfs pas 's nachts) worden afgerond. Debet daaraan waren met name het feit dat er voor twee of, in gemeenten met meerdere waterschappen, voor drie of vier verkiezingen moest worden geteld, en de onverwachts hoge opkomst voor deze verkiezingen. Mijn eerste indruk is dat bij de Europees Parlementsverkiezing de centrale stemopneming in veel gemeenten al rond het middaguur kon worden afgerond.

De kosten van centraal tellen zijn naar de inschatting van de meeste experimenteergemeenten hoger dan de kosten van een reguliere stemopneming. De geschatte meerkosten lopen sterk uiteen. Vooral in de grotere gemeenten zijn de meerkosten fors (met name voor huur van de tellocatie en vergoedingen aan tellers).

De centrale telling is openbaar, maar in de meeste gemeenten is er weinig interesse van kiezers om bij de telling aanwezig te zijn. Wel was er in veel gemeenten mediabelangstelling. Na afloop van de centrale telling moet het gemeentelijk stembureau een proces-verbaal opmaken, met daarin de uitslag voor de hele gemeente. Dit proces-verbaal wordt gepubliceerd op de gemeentelijke website. Dat bevordert de transparantie en controleerbaarheid van de uitslagberekening.

2. Toegankelijkheid

Voorlichting

Bij de verkiezingen van 20 maart en 23 mei 2019 hebben de gratis verkiezingskranten in begrijpelijke taal van ProDemos breed aftrek gevonden. Veel gemeenten en zorginstellingen hebben de kranten bij ProDemos aangevraagd. Het ministerie van BZK heeft ruim € 40.000 subsidie beschikbaar gesteld voor de training *Stoere stemmer* van Stichting Stras. In de gemeenten Almere, Barendrecht, Capelle aan den IJssel en Rotterdam is deze training voor (jong)volwassenen met een verstandelijke beperking gehouden. In aanloop naar de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen en de Europees Parlementsverkiezing heeft het ministerie van BZK de workshops 'Stem jij ook?' gefinancierd. Deze workshops, begeleid door ProDemos, zijn gericht op mensen met een licht verstandelijke beperking. Zorginstellingen en gemeenten konden hiervan gratis gebruik maken. Verder is in samenwerking met de Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland de voorlichting aan zorgorganisaties geactualiseerd.

Toegankelijkheid stemlokalen

Per 1 januari 2019 heeft de regering de bij amendement aanvaarde bepaling in werking laten treden die regelt dat alle stemlokalen toegankelijk moeten zijn voor kiezers met een lichamelijke beperking. Als het college van burgemeester en wethouders niet aan deze bepaling kan voldoen, moet het de raad informeren over de reden daarvan.

De checklist 'toegankelijkheid stemlokalen' is sinds 2012 het uitgangspunt voor de toegankelijkheid. Een stemlokaal is volledig toegankelijk als het aan alle criteria in de checklist voldoet. De toegankelijkheidscriteria richten zich op bereikbaarheid (kan men via de openbare weg bij het stemlokaal komen), de betreedbaarheid (kan men vanaf de openbare weg tot in het stemlokaal komen) en de bruikbaarheid (kan men de stemfaciliteiten in het stemlokaal gebruiken). De checklist is, naar aanleiding van de wijziging van de Kieswet, in 2018 in overleg met VNG, NVVB en belangenorganisatie Ieder(in) op een aantal punten versoepeld en biedt sindsdien meer ruimte voor maatwerk die geen afbreuk doet aan de toegankelijkheid.

Uit het vragenlijstonderzoek dat Kantar in opdracht van het ministerie van BZK heeft uitgevoerd na de verkiezingen van maart jl. blijkt dat:

- Volgens de eigen inschatting van gemeenten was gemiddeld bij de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen (PS/WS) 88% van de stembureaus volledig toegankelijk voor mindervaliden.
- In 45% van de gemeenten waren *alle* stembureaus volledig toegankelijk.
- 37% van de gemeenten trof ook andere maatregelen ten behoeve van de toegankelijkheid. Deze maatregelen waren vooral gericht op de ondersteuning van kiezers met een visuele beperking.

Steeds meer gemeenten stellen een mal met audio ondersteuning beschikbaar waarmee blinde kiezers en kiezers met een ernstige visuele beperking zelfstandig kunnen stemmen. In 2018 kon dit bij 4 gemeenten, in 2019 bij 12 gemeenten (PS/WS) en 20 gemeenten (Europees Parlementsverkiezingen).

Er is in opdracht van het ministerie van BZK ook een onderzoek uitgevoerd (door PBT Consult, bijlagen 9 en 10) in 28 gemeenten. In elk van deze 28 gemeenten zijn stemlokalen bezocht en is

ter plekke aan de hand van de checklist vastgesteld in welke mate deze stemlokalen toegankelijk waren. De uitkomst van dit onderzoek is dat in de steekproef de helft (PS/WS) respectievelijk 66% (EP) van het aantal toegankelijke stemlokalen voldoende toegankelijk is, waarvan het aantal volledig toegankelijke stemlokalen ten opzichte van 2018 is toegenomen van 5% naar 16% (PS/WS) respectievelijk 9% (EP). Deze stemlokalen voldoen aan alle criteria die zijn opgenomen in de checklist toegankelijkheid stemlokalen. Het gemiddelde rapportcijfer van de stemlokalen die als voldoende toegankelijk zijn beoordeeld is gestegen van 7,6 (2018) naar 8,5 (PS/WS) en 8,0 (EP). De helft van de in de steekproef onderzochte stemlokalen was bij de verkiezingen van 20 maart 2019 echter nog onvoldoende toegankelijk, bij de verkiezingen van 23 mei jl. 2019 was dit 34%.

Naar aanleiding van de motie-Özütok², heeft het ministerie van BZK ruim € 0,6 miljoen aan gemeenten beschikbaar gesteld zodat in elk stemlokaal een leesloep kan liggen. In overleg met de Oogvereniging zijn specificaties geformuleerd die als richtlijn dienen. Uit het onderzoek dat door PBT Consult is uitgevoerd blijkt helaas dat ondanks deze financiële bijdrage de loep in veel stemlokalen niet beschikbaar is. Dat is uiteraard niet de bedoeling. Bij de volgende verkiezingen moet dit uiteraard wel het geval zijn.

Hulp voor mensen met fysieke beperking

Het College voor de Rechten van de Mens heeft bij de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen 188 meldingen ontvangen van of namens mensen met een beperking uit ruim 100 gemeenten (bijlage 11). Bij de Europees Parlementsverkiezing ontving het College nog eens 70 meldingen. Ruim één op de tien meldingen waren uitsluitend positief en gingen vooral over de goede toegankelijkheid van de stemlokalen voor kiezers met een fysieke beperking. De meeste meldingen bij de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen zijn van mensen met een visuele beperking, die aangeven dat aan hen de benodigde hulp in het stemhokje werd geweigerd terwijl zij daar wel recht op hebben. Volgens het College kennen stembureauleden de regels op dit punt nog onvoldoende.

Het toestaan van hulp aan kiezers met een fysieke beperking is een belangrijk onderwerp in de online stembureau-instructie en in de brochure die op de dag van stemming in het stembureau aanwezig moet zijn. In aanloop naar de Europees Parlementsverkiezing heeft het ministerie van BZK onder meer in de circulaire en de nieuwsbrief hier extra aandacht voor gevraagd. Desondanks komt het nog te vaak voor dat het kiezers die daar wel recht op hebben, niet wordt toegestaan om hulp te krijgen bij het stemmen. Deze constatering zal worden meegenomen in de opvolging van de aanbevelingen van het onderzoek naar de kennis en vaardigheden van stembureauleden.

² De motie verzoekt de regering om te onderzoeken welke maatregelen kunnen worden genomen om de belemmeringen voor mensen met een visuele beperking om zelfstandig hun stem uit te brengen zoveel mogelijk weg te nemen (ingediend op 26 september 2017; Kamerstukken II 2017-2018, 31 142, nr. 78).

3. Verkiezingen in Caribisch Nederland

Ondersteuning organisatie verkiezingen

Op Bonaire en Saba vonden op 20 maart jl. gecombineerde verkiezingen plaats van de leden van de eilandsraden en de kiescolleges. Op Sint Eustatius vond alleen een verkiezing voor het kiescollege plaats.

Het feit dat de verkiezingen voor het kiescollege voor het eerst plaatsvonden en dit op Bonaire en Saba een combinatie van verkiezingen betrof, stelde de openbare lichamen voor extra uitdagingen. Het ministerie van BZK heeft de openbare lichamen waar mogelijk ondersteund door het geven van informatie over de processen en procedures (o.a. door videoconferenties te houden), en door het drukken van stempassen en stembiljetten, etc.

De gezaghebber van Bonaire heeft na de verkiezingen van 20 maart jl. verzocht om aanvullende ondersteuning in de vorm van een expert die kort voor en op de dag van verkiezingen in mei ter plaatse aanwezig zou kunnen zijn³. Aan dit verzoek is gevolg gegeven. Een ervaren gemeenteambtenaar is - met instemming van zijn werkgever - tijdelijk uitgezonden naar Bonaire, gedurende de verkiezingen voor het Europees Parlement en de Eerste Kamer.

Opkomst

In aanloop naar de eerste Kiescollegeverkiezingen heeft in opdracht van het ministerie van BZK door de Rijksdienst Caribisch Nederland uitgebreide voorlichting plaatsgevonden op de eilanden, zowel ten aanzien van de kandidaatstelling als ten aanzien van de stemming zelf. De uitkomsten van de campagne-effectmeting treft u aan in bijlage 15.

De opkomst van de verkiezingen is:

Jaar	Verkiezing	Bonaire	Sint Eustatius	Saba
2019	Kiescollege	57%	20,1%	73,4%
	Eilandsraad	64%	n.v.t.	92,1%
	Europees Parlement	12,2%	8,5%	12,4%
2017	Tweede Kamer	22%	23,3%	43,3%
2015	Eilandsraad	78%	65,5%	91,3%
2014	Europees Parlement	12,4%	7,4%	14,2%

Op Bonaire en Saba heeft een delegatie van respectievelijk de Organisatie van Amerikaanse Staten (OAS) en de International Federation for Electoral Systems (IFES) de verkiezingen voor de eilandsraad en het kiescollege waargenomen. Aan de delegatie op Bonaire was een onafhankelijke Nederlandse verkiezingsdeskundige toegevoegd. De rapportages van deze waarnemers zijn als bijlagen 4, 5 en 6 bijgevoegd.

³ Antwoorden op Kamervragen van het lid Van Dam (CDA), Aangangsels Handelingen TK 2018-2019, nr. 2400.

Verkiezingen Kiescollege

Voor het eerst konden Nederlandse inwoners van Bonaire, Saba en Sint Eustatius indirect invloed uitoefenen op de samenstelling van de Eerste Kamer. Zij stemden op 20 maart voor een kiescollege, dat respectievelijk 9 (Bonaire), 5 (Sint Eustatius) en 5 (Saba) leden telt. De leden van het kiescollege zijn op hun beurt, samen met de leden van provinciale staten in Europees Nederland, kiesgerechtigd voor de Eerste Kamerverkiezing.

In Sint Eustatius deed zich de situatie voor dat enkel vijf kandidaten van één lijst zich kandidaat stelden voor het kiescollege. Verder kan worden geconstateerd dat door de schaal en omvang van de kiescolleges het volgen van de verkiezingsprocedures (inzake bijvoorbeeld kandidaatstelling en vergaderquorum) afhankelijk is van een beperkt aantal personen. Dat is kwetsbaar. Uit de opkomstcijfers voor de verkiezing van de kiescolleges is de (voorlopige) conclusie te trekken dat de combinatie met de eilandsraadsverkiezingen opkomstbevorderend werkt.

Volmachten

De Kiesraad wijst erop dat voor wat betreft Caribisch Nederland in het verkiezingsproces binnen zekere grenzen meer rekening zou moeten worden gehouden met specifieke eigenheden van de eilanden. Dat standpunt wordt, in het bijzonder ten aanzien van de volmachtregeling, onderschreven. Deze regeling, die op 10 oktober 2010 (10-10-10) is ingevoerd voor Caribisch Nederland en gelijkkluidend is aan de regeling in Europees Nederland, stuit op terugkerende bezwaren van de bestuurscolleges, eilandsraden en internationale waarnemers.

Het aantal volmachten in de openbare lichamen is, zoals blijkt uit onderstaande tabel, met name op Sint Eustatius en in mindere mate in Saba, hoger dan het gemiddelde in Nederland.

Jaar	Verkiezing	Bonaire	Sint Eustatius	Saba
2019	Kiescollege	7,6%	40,1%	13,3%
	Eilandsraad	10,3%	n.v.t.	21,5%
	Europees Parlement	8,4%	24,5%	15,9%
2015	Eilandsraad	11,4%	30,2%	21,6%

Bij de verkiezingen van maart jl. heeft de gezaghebber van Bonaire melding gemaakt van een twintigtal schriftelijke volmachtverzoeken die gebundeld werden aangeleverd. De hoofdofficier van justitie is hiernaar een onderzoek gestart.

De eilandsraad van Bonaire heeft in 2015 bij motie verzocht om de volmachtregeling te beperken tot schriftelijke volmachten. In augustus 2018 heeft de eilandsraad van Bonaire een motie aangenomen (met algemene stemmen) met het verzoek aan de Nederlandse regering om de volmachtregeling in zijn geheel af te schaffen. In de waarnemingsrapportage van de OAS wordt ook melding gemaakt van de zorgen ten aanzien van de huidige volmachtregeling. Ook de waarnemingsmissie IFES op Saba wijst op de kwetsbaarheden van de volmachtregeling. De Kiesraad wijst er in zijn evaluatieadvies op dat de problemen met betrekking tot onderhandse volmachtverlening in het Caribisch gebied inmiddels genoegzaam bekend zijn en verzoekt om een adequate oplossing hiervoor.

Het voornemen is om na consultatie van de openbare lichamen, een wetsvoorstel voor te bereiden in aanloop naar de eilandsraadsverkiezingen van 2023, waarmee de volmachtregeling in Bonaire, Saba en Sint Eustatius binnen de wettelijke kaders wordt beperkt tot de mogelijkheid van het aanvragen van een schriftelijke volmacht.

De eilandsraad van Bonaire heeft verder verzocht om het mogelijk te maken dat op het stembiljet partijen ook met een logo/kleur herkenbaar zijn. Deze wens leeft ook breder op de eilanden. Dit om de toegankelijkheid te vergroten met name voor laaggeletterde kiezers. Het ministerie van BZK werkt aan de invoering van een nieuw stembiljet waarop ook logo's van partijen vermeld kunnen worden en aan wetgeving om experimenten met die stembiljetten mogelijk te maken. Logo's/kleuren kunnen echter, zonder nieuwe wet- en regelgeving, worden vermeld op het overzicht van kandidaten dat kiezers voorafgaand aan de verkiezingen thuis toegestuurd krijgen en dat kan worden opgehangen in het stemlokaal/de stemhokjes. Met de openbare lichamen zal worden overlegd hoe dit laatste kan worden geïmplementeerd bij de eilandsraadverkiezingen van 2023.

4. Stemmen door kiezers in het buitenland

Dit hoofdstuk van de evaluatie brengt in beeld hoe de Nederlandse kiezers in het buitenland hebben deelgenomen aan de verkiezing van de Nederlandse leden van het Europees Parlement op 23 mei 2019. Achtereenvolgens komen in dit hoofdstuk de volgende onderwerpen aan de orde:

- a. Registratie om te kunnen stemmen vanuit het buitenland
- b. Verzending stembescheiden aan de kiezers die vanuit het buitenland mogen stemmen
- c. Nederlanders woonachtig in Curaçao, Aruba en Sint Maarten
- d. Gegevensuitwisseling met andere lidstaten van de Europese Unie
- e. Experiment met stembiljet kiezers buitenland
- f. Overzicht stemmen vanuit het buitenland
- g. Verbeteringen voor toekomstige verkiezingen

a. Registratie om te kunnen stemmen vanuit het buitenland

De Kieswet bepaalt dat de burgemeester en wethouders van de gemeente Den Haag, verantwoordelijk zijn voor de registratie van Nederlanders die vanuit het buitenland mogen stemmen. In 2017 is de Kieswet gewijzigd en is een permanente registratie ingevoerd. Nederlanders in het buitenland hoeven zich als gevolg van deze wetswijziging niet meer voor elke verkiezing opnieuw te registreren. Kiezers die in de permanente registratie staan, krijgen de stembescheiden toegestuurd zonder dat ze daarvoor nog zelf actie hoeven te ondernemen. Als gevolg van de invoering van de permanente registratie hebben kiezers in het buitenland nu voor het eerst een oproep gekregen om te stemmen voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement zonder dat deze kiezers tot uiting hebben gebracht dat ze voor deze verkiezing een stem willen uitbrengen.

b. Verzending stembescheiden aan de kiezers die vanuit het buitenland mogen stemmen

Kiezers die vanuit het buitenland stemmen hebben stembescheiden nodig om dat te kunnen doen. De stembescheiden zijn:

- Het briefstembewijs, dit is de stempas voor de kiezers in het buitenland;
- Het stembiljet;
- Een enveloppe voor het stembiljet;
- Een retourenveloppe om de briefstem te retourneren naar het briefstembureau.

Begin dit jaar is de Kieswet veranderd. Als gevolg daarvan is het briefstembewijs (en de twee enveloppen) voor de verkiezing van de leden van het EP al 12 weken voor de verkiezingsdag, in casu eind februari 2019, door de gemeente Den Haag (per post) gestuurd naar de personen die op dat moment in de permanente registratie waren opgenomen. Concreet betrof dat ruim 57.000 kiezers.

De wettelijke registratietermijn om te kunnen stemmen voor de EP-verkiezing liep evenwel door tot 11 april 2019. Aan de Nederlanders die zich in de periode maart tot en met 11 april 2019 registreerden is het briefstembewijs toegezonden nadat het verzoek door de gemeente Den Haag was beoordeeld.

Het stembiljet heeft de gemeente Den Haag niet eerder dan 25 april 2019 aan de kiezers kunnen sturen. De gemeente heeft moeten wachten op de uitspraken van de Raad van State in een aantal beroepszaken over de besluiten van de Kiesraad over de ingediende kandidatenlijsten. De Raad

van State heeft op 24 en 25 april jl. die zaken behandeld. Op 25 april jl. is uitspraak gedaan in de laatste beroepszaak. Toen pas was definitief welke partijen en kandidaten deelnamen aan de verkiezing van de leden van het Europees Parlement. Op 25 april 2019 heeft de gemeente Den Haag aan 50.905 kiezers het stembiljet per e-mail verstuurd. Aan 11.951 kiezers die daar zelf om hebben gevraagd, is het stembiljet per post verzonden, en wel op 26-april 2019. Deze kiezers zijn per e-mail van de verzending op de hoogte gesteld (mits e-mailadres bekend), met daarbij de opmerking dat zij desgewenst het stembiljet alsnog per e-mail kunnen ontvangen.

c. Nederlanders woonachtig in Curaçao, Aruba en Sint Maarten

Voor de Nederlanders die woonachtig zijn in Curaçao, Aruba en Sint Maarten verleent de Nederlandse Vertegenwoordiging een aantal faciliteiten. Omdat de postbezorging in deze landen problematisch is worden alle stembescheiden door de gemeente Den Haag verstuurd naar de vestigingen van de Vertegenwoordiging. Als de stembescheiden aangekomen zijn wordt (via e-mail en soms telefonisch) contact opgenomen met de kiezer met de mededeling dat hij/zij de stembescheiden kan komen ophalen op het kantoor van de Vertegenwoordiging. Bij het ophalen biedt de Vertegenwoordiging de mogelijkheid om ter plekke, op een manier waarbij de privacy en het stemgeheim zijn gewaarborgd, het briefstembewijs te ondertekenen en het stembiljet in te vullen. De kiezer kan dan alles in de briefstemveloppe doen en achterlaten zodat het op tijd is ontvangen bij het briefstembureau.

In Aruba hebben zich bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement een aantal bijzonderheden voorgedaan die aandacht behoeven. Enkele politieke partijen hebben zich actief ingezet om kiezers ertoe te bewegen zich te registreren om te stemmen. Het oproepen tot registratie en het geven van informatie aan kiezers over de registratiemogelijkheid is uiteraard toegestaan en kan een positieve bijdrage leveren aan de opkomst. Het is echter wel van belang dat daarbij in acht wordt genomen dat het de kiezer zelf moet zijn die besluit of hij/zij zich laat registreren. De hulp/voorlichting bij het registreren moet er niet toe (kunnen) leiden dat aan de kiezers het aanbod wordt gedaan om te helpen bij het invullen van het stembiljet en bij het uitbrengen van de stem. Geconstateerd is bijvoorbeeld dat op het registratieformulier van meerdere kiezers hetzelfde e-mailadres is vermeld van een politieke partij. Zou het stembiljet aan deze kiezers per mail worden gezonden dan komt het stembiljet niet bij de kiezer aan maar bij een politieke partij. Dat is uiteraard niet zoals het hoort. Ook het aanbod door politieke partijen dat de stembescheiden van de kiezers worden opgehaald door of in aanwezigheid van vertegenwoordigers van politieke partijen is niet gewenst. Gelet op deze bijzonderheden, die zich overigens deels ook hebben voorgedaan bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement in 2009, zullen voor de volgende verkiezing (in 2024) de processen voor het versturen van de stembescheiden naar Curaçao, Aruba en Sint Maarten worden doorgelicht en waar dat mogelijk is binnen het kader van de Kieswet worden herzien.

d. Gegevensuitwisseling met andere lidstaten van de Europese Unie

De Europese regelgeving geeft aan onderdanen van de lidstaten de keuze of zij bij de verkiezing van leden van het Europees Parlement stemmen in de EU-lidstaat van verblijf of in de EU-lidstaat waarvan men de nationaliteit heeft. Doordat deze keuzemogelijkheid bestaat zijn er maatregelen nodig om te voorkomen dat in twee lidstaten een stem wordt uitgebracht. Daarom worden tussen de lidstaten in de weken voor de verkiezingsdag gegevens uitgewisseld. Dat is ook gebeurd voor de verkiezing van 23 mei 2019. Nederland heeft van ruim 56.000 personen de gegevens gedeeld met de andere lidstaten. Nederland heeft gegevens van ruim 60.000 Nederlanders ontvangen van

19 lidstaten. Van 4 lidstaten zijn de gegevens (van in totaal 58 personen) te laat ontvangen om te kunnen verwerken en van twee lidstaten waren de gegevens om technische redenen onbruikbaar. Van twee lidstaten zijn geen gegevens ontvangen.

Net als voorafgaand aan de EP-verkiezing van 2014 is gebleken dat de bruikbaarheid van de van andere lidstaten ontvangen gegevens problematisch is. Daar zijn meerdere oorzaken voor, te weten:

- Niet alle lidstaten, waaronder ook Nederland, registreren of personen een dubbele nationaliteit hebben. Het kan dus voorkomen dat een persoon de Nederlandse en bijvoorbeeld de Belgische nationaliteit heeft. In de Basisregistratie personen (Brp) wordt de Belgische nationaliteit niet geregistreerd. Als gevolg hiervan geeft Nederland niet aan België door dat deze persoon in Nederland (van de gemeente waar hij/zij woont) een oproep krijgt om te stemmen. De betreffende persoon kan evenwel ook in België geregistreerd zijn om daar (als kiezer uit het buitenland) te stemmen.
- De kwaliteit van de gegevens verschilt per lidstaat. Niet elke lidstaat levert de gegevens aan die nodig zijn. Sommige landen leveren geen voornamen (maar alleen voorletters) aan of geen geboortedatum.
- De lidstaten leveren de gegevens gespreid in de tijd aan, omdat de wet- en regelgeving per lidstaat verschilt. Van sommige lidstaten worden de gegevens te laat ontvangen om daar nog iets mee te kunnen doen.

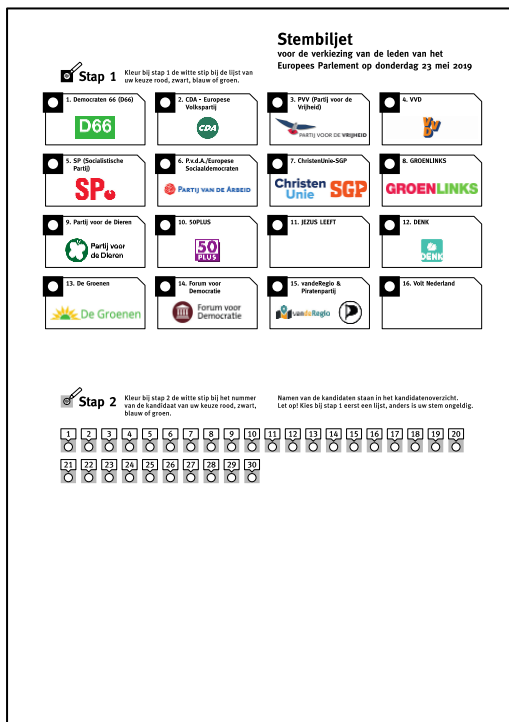
Artikel Y 6, derde lid, van de Kieswet bepaalt dat als een andere lidstaat meldt dat een Nederlander zich aldaar als kiezer heeft geregistreerd, de gemeente Den Haag de betreffende persoon uit de (Nederlandse) registratie moet schrappen. In de praktijk leidt de toepassing van dit artikel van de Kieswet echter tot dilemma's en lastige situaties. De gemeente Den Haag wordt namelijk geconfronteerd met Nederlandse kiezers die ontkennen dat ze zich ook in een andere lidstaat hebben laten registreren. In het huidige, binnen de Europese Unie geldende stelsel zijn er geen mogelijkheden om te controleren of wat die kiezers zeggen klopt. In deze situaties kiest de gemeente Den Haag ervoor om de kiezers niet uit de registratie te schrappen om te voorkomen dat door te schrappen betrokkene niet kan stemmen.

e. Stembiljet kiezers buitenland

De Tijdelijke experimentenwet stembiljetten en centrale stemopneming maakt het mogelijk om bij de verkiezingen van de leden van de Tweede Kamer en de leden van het Europees Parlement te experimenteren met een stembiljet dat per e-mail aan de kiezers kan worden gezonden. In 2014 en in 2017 zijn dergelijke experimenten gehouden. Ook voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement van 23 mei jl. is geëxperimenteerd. Het besluit daartoe is op 6 maart 2019 gepubliceerd in de Staatscourant.

Het per e-mail kunnen versturen van het stembiljet is cruciaal. Als het stembiljet alleen per post naar de kiezer verzonden kan worden, is de kans groot dat de kiezer in het buitenland het stembiljet niet op tijd ontvangt om nog te kunnen stemmen. De reden hiervoor is dat het centraal stembureau pas circa 6 weken voor de dag van stemming besluit welke lijsten en welke kandidaten meedoen aan de verkiezing. Vervolgens staat er nog beroep open bij de Raad van State tegen de besluiten van het centraal stembureau. kan er gedurende 4 dagen beroep worden ingesteld tegen de besluiten van het centraal stembureau. Voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement kon het stembiljet pas op 25 april jl. verzonden worden omdat op die dag de Raad van State uitspraak deed in een beroepszaak.

Hieronder is het stembiljet afgebeeld dat de kiezers in het buitenland hebben ontvangen om te stemmen bij de verkiezing van het Europees Parlement.

Afbeelding stembiljet verkiezing leden Europees Parlement voor kiezers in buitenland

De kiezers ontvangen bij het stembiljet ook een overzicht van kandidaten. Op dat overzicht kan de kiezer de kandidaten vinden die voorkomen op de lijsten die meedoen aan de verkiezing. Ook is het overzicht van kandidaten digitaal voor de kiezers beschikbaar.

Afbeelding overzicht kandidaten voor kiezers in buitenland

Om de kiezers in het buitenland duidelijk te maken hoe met het stembiljet een geldige stem uitgebracht moet worden hebben de kiezers een uitleg bij het stembiljet ontvangen.

Stembiljet

Op een andere manier stemmen met het nieuwe stembiljet. U maakt twee keuzes.

Stap 1: één keuze voor één lijst

Stap 2: één keuze voor één kandidaatnummer

Op het stembiljet staan de namen van de lijsten en de nummers van kandidaten. Voor u gaat stemmen, raadpleegt u het overzicht van kandidaten (zie pagina 2). Daarop staan de namen en nummers van de kandidaten die meedoen aan de verkiezing.

Voorbeeld

Verder was, vanaf 18 maart 2019, ook dit jaar online een voorziening beschikbaar waar de kiezer kon oefenen met invullen van het stembiljet (<https://nieuwstembiljetvanuithetbuitenland.nl>)

f. *Overzicht stemmen vanuit het buitenland*

Onderstaande tabel geeft een overzicht van kengetallen voor de verkiezingen van het Europees Parlement.

	EP 2019	EP 2014	EP 2009	EP 2004
Aantal geregistreerde kiezers	63.517 (waarvan 1.830 in Aruba, Curaçao en Sint Maarten)	23.799 (waarvan 1.951 in Aruba, Curaçao en Sint Maarten)	42.772 (waarvan 19.197 Aruba, 1.444 Curaçao en 685 St. Maarten)	Niet bekend
Verzonden stembescheiden	50.438 per mail 11.857 per post 729 kiezerspassen 508 volmachten	12.074 per mail 8.943 per post 2.782 kiezerspassen/ volmachten	37.070 (waarvan 20.794 Nederlandse Antillen en Aruba)	Niet bekend
Uitgebrachte briefstemmen	35.365	16.920	30.059	12.275
Ongeldige stemmen 125 stemmen: 0,34%	geen partij gekozen meerdere partijen cq kandidaten gekozen kandidaat staat niet op lijst	39 (0,23%)	1.262 (4,2%)	Niet bekend
Ongeldige stemmen 104 stemmen: 0,29%	stembiljet met verkeerde kleur ingevuld identiteit van de kiezer te achterhalen op stembiljet			

Blanco stemmen	47	18	39	Niet bekend
Stem op lijst, niet op kandidaat	806 (2,26%) ⁴	Niet bekend	Niet van toepassing	Niet van toepassing
Briefstembureaus	12 briefstembureaus: Den Haag, Aruba, Curaçao, St. Maarten, Londen, Berlijn, Parijs, Madrid, Rome, Washington, Jakarta en Canberra	24 briefstembureaus Den Haag, 17 bij ambassades buiten EU, 3 bij Nederlandse vertegenwoordigingen op Aruba, Curaçao en St. Maarten en 3 bij militaire missies in Mali, Turkije en Afghanistan	4 briefstembureaus Den Haag en 3 bij de vertegenwoordigingen van Nederland op de Nederlandse Antillen en Aruba	Niet bekend

Bij de verkiezing van 23 mei jl. hebben meer Nederlandse kiezers uit het buitenland gestemd dan bij de verkiezingen van de leden van het Europees Parlement in 2014, 2009 en 2004. Nederlanders die in een van de andere EU-lidstaten wonen kunnen er ook voor hebben gekozen om in die lidstaat te stemmen. Nederland heeft van 19 andere lidstaten gegevens gekregen van ruim 60.000 Nederlanders die in die landen geregistreerd zijn om daar te stemmen.

In vergelijking met de verkiezingen in 2014, 2009 en 2004 lijkt de opkomst (dat wil zeggen het percentage geregistreerde kiezers dat daadwerkelijk heeft gestemd) bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement lager te zijn. Echter een vergelijking met de eerdere verkiezingen van het Europees Parlement gaat niet helemaal op. Tot en met 2014 moesten de kiezers in het buitenland zich namelijk voor elke verkiezing opnieuw registreren. De kiezers die deze inspanning deden kozen er dus bij het inzenden van het registratieverzoek bewust voor om te stemmen voor de betreffende verkiezing. Sinds 2017 is de situatie anders en meer vergelijkbaar met de situatie in Nederland. De kiezer die zich op enig moment heeft geregistreerd krijgt "automatisch" een oproep om te stemmen. Een deel van de kiezers maakt daar, net als in Nederland, geen gebruik van en stemt niet.

Een andere oorzaak voor de lagere opkomst zou kunnen zijn dat de kiezer de stembescheiden niet heeft ontvangen of zijn briefstem niet op tijd bij het briefstembureau heeft kunnen bezorgen. Juist om te voorkomen dat de kiezer de stembescheiden niet (op tijd) ontvangt is voor deze verkiezing de Kieswet aangepast. Als gevolg daarvan is het briefstembewijs (de stempas) al 12 weken voor de dag van stemming, in casu de laatste week van februari 2019, naar de kiezers gestuurd. Dat is veel eerder dan bij de Tweede Kamerverkiezing in maart 2017. Toen is het briefstembewijs ca 3 weken voor de dag van stemming naar de kiezers gezonden die hadden verzocht het stembiljet per post te willen ontvangen. De gemeente Den Haag heeft aan de kiezers (van wie een e-mailadres beschikbaar is) per e-mail bericht dat het briefstembewijs verstuurd was en daarbij aangegeven dat als het document niet arriveerde een vervangend briefstembewijs aangevraagd kon worden. Er zijn bij de gemeente Den Haag circa 1.800 vervangende briefstembewijzen aangevraagd.

⁴ Bij de Tweede Kamerverkiezing van maart 2017 is voor het eerst bijgehouden hoeveel kiezers die vanuit het buitenland stemmen alleen een keuze maken voor een lijst (en verder niet een keuze maken voor een kandidaat van de betreffende lijst). Bij de Tweede Kamerverkiezing heeft 7,7% van de kiezers dat gedaan. Bij de verkiezing van 23 mei jl. hebben veel minder kiezers zo gekozen nl. 2,26% van de kiezers. In de Tijdelijke experimentenwet is geregeld dat als de kiezer alleen een keuze maakt voor een lijst, de stem wordt toegerekend aan de eerste kandidaat op die lijst.

Het stembiljet kon, zoals eerder is toegelicht, pas vanaf 25 april jl. worden verzonden, als gevolg van de behandeling door de Raad van State van beroepszaken tegen de besluiten van het centraal stembureau. Aan 50.905 van de geregistreerde kiezers is op 25 april het stembiljet per e-mail gezonden. Aannemende dat de kiezers die e-mail terstond hebben gelezen en het stembiljet hebben geprint, resteerde voor die kiezers iets meer dan 3 weken om de briefstem bij het briefstembureau te krijgen.

Dat is anders voor de kiezers die zelf ervoor hebben gekozen om het stembiljet per post te ontvangen. De kans bestaat, de gemeente Den Haag heeft de betreffende kiezers daar ook nadrukkelijk op gewezen, dat het stembiljet per post lang onderweg is en te laat aankomt om meegeteld te kunnen worden.

Net als bij eerdere verkiezingen van het Europees Parlement moet geconcludeerd worden dat het proces van gegevensuitwisseling met andere EU-lidstaten om dubbel stemmen te voorkomen, een proces is met veel gebreken. Met dit proces kan in de praktijk niet worden uitgesloten dat kiezers in meerdere lidstaten een oproep krijgen om te stemmen en als gevolg daarvan ook meerdere malen zouden kunnen stemmen. Dat laatste is overigens strafbaar (artikel Z 8a van de Kieswet).

g. Verbeteringen voor toekomstige verkiezingen

Sinds de invoering, in 2017, van de permanente registratie is het aantal geregistreerde kiezers voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement aanzienlijk toegenomen.

Het ministerie van BZK gaat, mede ter uitvoering van de motie Den Boer/Sjoerdsma⁵, in de tweede helft van 2019 samen met de gemeente Den Haag een poging doen om in kaart te brengen waarom niet meer Nederlanders die uit Nederland vertrekken zich laten registreren om te kunnen stemmen vanuit het buitenland. Aan de hand van de uitkomsten moet volgend jaar bezien worden of er maatregelen te nemen zijn, bijvoorbeeld betere voorlichting bij vertrek uit Nederland, die eventuele belemmeringen voor registratie wegnemen ten behoeve van de Tweede Kamerverkiezing in maart 2021.

Het aantal Nederlanders dat zich in Curaçao, Aruba en Sint Maarten registreert⁶ om te kunnen stemmen bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement is te laag. Acties om de registratie te stimuleren, zoals het verspreiden van een huis-aan-huis flyer, hebben tot nu toe te weinig effect gehad. Het ministerie van BZK zal daarom met de regeringen van Curaçao, Aruba en Sint Maarten gaan overleggen hoe, binnen het kader van de Kieswet en de waarborgen die gelden voor het verkiezingsproces, de registratie voor de volgende verkiezing in 2024 gestimuleerd kan worden.

Hoewel de gemeente Den Haag reeds eind februari jl. de briefstembewijzen naar de kiezers heeft gezonden, bereikt dat document, dat nodig is om te kunnen stemmen, niet op tijd alle kiezers. De minister van BZK heeft al aangekondigd om met de gemeente Den Haag te onderzoeken of het (vervangend) briefstembewijs, net als nu al het stembiljet, digitaal aan de kiezers zou kunnen

⁵ Kamerstukken II 2018-2019, 35 012, nr. 7.

⁶ Voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer is het aantal Nederlanders in Curaçao, Aruba en Sint Maarten dat kan stemmen veel kleiner dan bij de verkiezing van het Europees Parlement. Voor de Tweede Kamerverkiezing geldt namelijk het (aanvullende) vereiste dat men 10 jaar in Nederland moet hebben gewoond.

worden toegezonden zodat de problemen met de postbezorging zich niet meer voordoen⁷. Hiervoor moet de Kieswet worden aangepast.

Naar aanleiding van het proces van gegevensuitwisseling met andere EU-lidstaten om dubbel stemmen te voorkomen, heeft in 2014 de toenmalige minister van BZK zich tot de verantwoordelijke EU-Commissaris gewend en opnieuw bepleit dat het stelsel aangepast zou moeten worden. Helaas bleek daarvoor (wederom) geen steun te zijn bij de andere lidstaten. Aanpassing van het stelsel vergt unanimititeit. De Europese Commissie heeft aangekondigd in september 2019 de gegevensuitwisseling te willen "evalueren". Nederland zal daarvoor de in de praktijk geconstateerde problemen opnieuw op een rij zetten en aandacht vragen voor de knelpunten die zich voordoen bij de uitwisseling van gegevens tussen de EU-lidstaten. Nederland zal bepleiten dat nieuwe mogelijkheden worden gecreëerd om de juistheid van de uitgewisselde gegevens te kunnen verifiëren. Tevens zouden de lidstaten een contactpunt moeten instellen waar kiezers vragen kunnen stellen over de gegevens die de lidstaten uitwisselen.

⁷ Kamerstukken II 2018/19, 31 142, nr. 87, p. 4.

5. Bijzonderheden en incidenten bij de verkiezingen van 20 maart en 23 mei 2019

A. Bijzonderheden verkiezing Provinciale Staten en Waterschapsbesturen

Achtergrondkleur stempassen

De achtergrondkleur van de stempassen is voor vrijwel alle verkiezingen blauw. Sinds 2015 worden de waterschapsverkiezingen tegelijk met de provinciale statenverkiezingen gehouden. Om de stempassen visueel van elkaar te kunnen onderscheiden, is voor de waterschapsverkiezingen gekozen voor de achtergrondkleur groen. Gebleken is echter dat dit voor veel kiezers en stembureauleden verwarring creëerde: vanwege de associatie met water zou de kleur blauw logischer zijn geweest. Voor de volgende verkiezingen in 2023 wordt dat aangepast. Daarbij zal ik er ook aandacht aan besteden dat bij gecombineerde verkiezingen het van belang is dat gemeenten onderscheiden kleurbalken aanbrengen op de stembiljetten, welke kleuren idealiter overeenkomen met de kleur van de stempas en markering op de stembus.

Hertelling provincie Flevoland

In de provincie Flevoland heeft, na een besluit van provinciale staten, een hertelling plaatsgevonden van alle in de provincie uitgebrachte stemmen. Het besluit tot de hertelling werd genomen op verzoek van een van de partijen, die enkele stemmen tekortkwam voor een restzetel. De uitkomst van de hertelling heeft niet geleid tot een andere zetelverdeling.

Het kunnen uitvoeren van een hertelling is een belangrijke waarborg in het verkiezingsproces. Als er vragen zijn over de juistheid van de berekende uitslag, dan kunnen het centraal stembureau en/of het vertegenwoordigend orgaan die beantwoorden door de stemmen opnieuw te laten tellen. Zo kan het vertrouwen worden behouden in de uitslag die wordt vastgesteld.

De wettelijke regels over het hertellen zijn, dat is al bij eerdere verkiezingen geconstateerd, voor verbetering vatbaar. Zo gaat de huidige Kieswet ervan uit dat een hertelling centraal plaatsvindt, bij het centraal stembureau dan wel het vertegenwoordigend orgaan dat tot de hertelling heeft besloten. Onder de Kieswet is ook een decentrale hertelling niet uitgesloten. Een grootschalige of algehele hertelling is ook redelijkerwijs niet centraal uit te voeren. Ook in Flevoland heeft de hertelling decentraal plaatsgevonden, bij de zes Flevolandse gemeenten. De noodzakelijke verbeteringen daarvoor maken onderdeel uit van het wetsvoorstel "*nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen*", dat in april jl. in consultatie is gebracht. De uitgebrachte adviezen worden thans verwerkt.

Waarnemers

Democracy Volunteers (een geaccrediteerde, niet-gouvernementele organisatie uit het Verenigd Koninkrijk) heeft de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen waargenomen, en op 16 mei jl. een rapportage uitgebracht (bijlage 3).

B. Bijzonderheden verkiezing leden van het Europees Parlement

Bekendmaking uitslag Europees Parlementsverkiezing

De Europees Parlementsverkiezing vond in Nederland plaats op donderdag 23 mei 2019. De Europese Kiesakte bepaalt dat er pas (voorlopige) uitslagen bekend mogen worden gemaakt als in alle lidstaten de stemming gesloten is. In veel lidstaten was de stemming op zondag 26 mei. De stembussen in de laatste lidstaat (Italië) sloten op zondagavond 26 mei om 23.00 uur. Anders dan bij andere verkiezingen kon daarom op de avond van de stemming geen voorlopige uitslag van de verkiezing bekend worden gemaakt. Wel zijn er exitpolls gehouden. De Europese regelgeving verzet zich daar niet tegen.

Om het mogelijk te maken dat zondagavond 26 mei, kort na 23.00 uur, wel een voorlopige uitslag door de media bekend kon worden gemaakt is aan gemeenten gevraagd om gelijk na 23.00 uur de voorlopige uitslag door te geven aan het ANP. Aan dit verzoek hebben nagenoeg alle gemeenten gevolg gegeven. Enkele gemeenten hebben, vanwege de zondagsrust, de voorlopige uitslag maandagochtend bekend gemaakt.

Registratie van stemgerechtigde EU-burgers in Nederland

Anders dan bij de verkiezingen voor de gemeenteraden en voor de waterschapsbesturen moet een niet-Nederlandse EU-burger zich registreren om in Nederland te kunnen stemmen bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement. Registratie gebeurt bij de gemeente waar hij/zij staat ingeschreven. Registratie is nodig als gevolg van de Europese regelgeving die onderdanen van een EU-lidstaat de keuze geeft of zij bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement stemmen in de EU-lidstaat van verblijf of in de EU-lidstaat waarvan men de nationaliteit heeft.

Begin december 2018 hebben alle gemeenten een nieuwsbrief ontvangen waarin is gevraagd om niet-Nederlandse EU-burgers te informeren over de procedure om te kunnen stemmen bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement. Bij die nieuwsbrief is aan de gemeenten ook het registratieformulier en de tekst voor een aanschrijfbrief meegezonden (beide vertaald in het Engels, het Duits en het Frans). Ruim 56.000 niet-Nederlandse EU-burgers hebben van de registratiemogelijkheid gebruik gemaakt.

Voor de evaluatie van de verkiezing van de leden van het Europees Parlement heeft het ministerie van BZK de gemeenten een tweetal vragen gesteld, te weten:

- Wanneer zich een niet-Nederlandse EU-burger in uw gemeente vestigt en daarvoor buiten Nederland woonachtig is geweest, stuurt uw gemeente hem dan een formulier waarmee hij kan verzoeken om registratie van zijn kiesgerechtigdheid voor de Europees Parlementsverkiezing?
- Heeft uw gemeente ten minste zes weken voor de dag van kandidaatstelling niet-Nederlandse EU-burgers actief gewezen op de mogelijkheid om zich uiterlijk op de dag van de kandidaatstelling (9 april 2019) te registreren voor de Europees Parlementsverkiezing?

De antwoorden op deze vragen zijn nog niet beschikbaar. De Tweede Kamer wordt op een later moment over de uitkomsten geïnformeerd.

Nederlanders die tijdelijk in het buitenland verblijven

Nederlanders die tijdelijk in het buitenland verblijven hebben de mogelijkheid, naast het geven van een volmacht, om bij de gemeente Den Haag een verzoek in te dienen om per brief te stemmen. Te weinig kiezers zijn bekend met deze mogelijkheid of komen daar pas achter als de deadline voor registratie is verlopen. De informatie die hierover wordt verstrekt moet beter en ook eerder beschikbaar komen. Het ministerie van BZK zal dit oppakken en onder andere nagaan of bijvoorbeeld via de reisbranche informatie gegeven kan worden bij het boeken van (vakantie)reizen.

Stemmen op stations

Het aantal gemeenten dat stemlokalen inricht op stations neemt nog steeds toe. Dat er op treinstations kan worden gestemd maakt het stemmen voor veel kiezers makkelijker, omdat de stem uitgebracht kan worden op weg naar werk/studie of als men daarvan terugkomt. Het zijn dan ook vaak de stemlokalen binnen de gemeente waar de meeste stemmen worden uitgebracht. Het is een van de voordelen van het kunnen stemmen in een stemlokaal van eigen keuze dat deze faciliteit geboden kan worden.

Het bieden van de mogelijkheid om op stations te stemmen leidt bij sommige kiezers tot verwarring. Er zijn namelijk kiezers die wonen in de ene gemeente en denken in het stemlokaal op het station van een andere gemeente te kunnen stemmen. Dat is, bij landelijke verkiezingen, op zich mogelijk, maar daarvoor is wel nodig dat de kiezer beschikt over een kiezerspas. Met name bij het stemlokaal bij het station op Schiphol heeft dit bij de verkiezing voor het Europees Parlement geleid tot teleurgestelde kiezers die dachten daar te kunnen stemmen.

De voorlichting over het stemmen in stemlokalen op stations moet dus beter. Het ministerie van BZK zal het initiatief nemen om, als onderdeel van de voorlichtingscampagne voor de komende Tweede Kamerverkiezingen, op dit punt voorlichtingsmateriaal te (laten) ontwikkelen.

Waarnemers

Er zijn drie buitenlandse missies toegelaten om de Europees Parlementsverkiezing in ons land te observeren en daarover een rapport uit te brengen. Dit zijn Democracy Volunteers (een niet-gouvernementele organisatie uit het Verenigd Koninkrijk die ook de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen heeft waargenomen), AEGEE (Association des États Généraux des Étudiants de l'Europe) en Election-Watch EU (een niet-gouvernementele internationale organisatie die zich bezighoudt met de observatie van de Europese verkiezingen en verkiezingsprocessen in Europese landen). De rapportages van deze missies zijn nog niet beschikbaar.

C. Incidenten

Net als bij andere verkiezingen, hebben zich in enkele gemeenten incidenten voorgedaan met de bezorging van de stempassen. De betreffende gemeenten hebben maatregelen genomen om kiezers te voorzien van een vervangende stempas. Verder zijn er enkele andere incidenten die aandacht behoeven.

In een drietal gemeenten hebben stembureaus in de aanwezige voorraad stembiljetten stembiljetten aangetroffen voor de Provinciale Staten van een andere kieskring. De oorzaak van deze fout is waarschijnlijk gemaakt bij het drukken en verpakken van de stembiljetten. Bij de stemopneming door de betreffende stembureaus zijn in de stembussen geen "verkeerde" stembiljetten aangetroffen.

Bij de waterschapsverkiezingen in maart 2019 heeft één stembureau van de gemeente Vlaardingen 275 minder stemmen geteld dan het aantal toegelaten kiezers. Voor dit verschil kon het betreffende stembureau geen verklaring geven. Bij het berekenen van het totaalaantal uitgebrachte stemmen voor de gemeente, is ontdekt dat het betreffende stembureau bij een aantal partijen geen stemmen heeft geteld voor de nummer 1 op de lijst. De gemeente heeft aangenomen dat daar de oorzaak van de fout zou kunnen liggen. De gemeente heeft het centraal stembureau voor de waterschapsverkiezing op de hoogte gebracht. Het centraal stembureau en het vertegenwoordigend orgaan hebben niet besloten tot een hertelling omdat de fout geen gevolgen kon hebben voor de uitslag van de verkiezing.

Op 23 mei jl. heeft één stembureau van de gemeente Haarlem een proces-verbaal opgemaakt waar onjuiste aantallen toegelaten kiezers en getelde stembiljetten zijn vermeld. Het stembureau was zich daarvan bewust, maar heeft daar in het proces-verbaal geen melding van gemaakt. De gemeente heeft bij het optellen van de uitkomsten van de stembureaus, om het totaal voor de gemeente te berekenen, ontdekt dat in het betreffende stembureau 100 stemmen meer zijn uitgebracht dan het aantal toegelaten kiezers. De gemeente heeft hiervoor geen verklaring kunnen vinden. Het centraal stembureau, de Kiesraad, heeft in de zitting van 4 juni jl. hierover geconcludeerd dat deze fout niet van invloed kan zijn op de zetelverdeling.

De Tweede Kamer heeft op 6 juni jl. op voorstel van de commissie voor het onderzoek van de geloofsbrieven besloten een hertelling te houden van de stemmen die zijn uitgebracht in drie stembureaus in de gemeente Haarlem, Brielle en Deventer. Bij de betreffende drie stembureaus zijn onverklaarde verschillen geconstateerd tussen enerzijds het aantal toegelaten kiezers en anderzijds het aantal getelde stembiljetten. De hertelling kan geen invloed hebben op de uitslag. De Kiesraad, het centraal stembureau, heeft namelijk geconstateerd dat de telverschillen niet van invloed kunnen zijn op de zetelverdeling. Het gaat de Tweede Kamer er vooral om te achterhalen hoe deze telverschillen kunnen ontstaan en hoe dat bij volgende verkiezingen voorkomen zou kunnen worden.

De telverschillen die bij stembureaus geconstateerd zijn kunnen binnen het huidige wettelijk kader niet in een vroegtijdig stadium opgehelderd en/of gecorrigeerd worden. Dat is niet goed voor het vertrouwen in de wijze waarop de uitslag tot stand komt. In het wetsvoorstel "*nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen*", dat in april jl. in consultatie is gebracht, wordt het daarom mogelijk gemaakt dat een gemeentelijk stembureau in dergelijke situaties in het openbaar de stemmen opnieuw kan tellen en waar nodig een nieuw proces-verbaal kan opstellen voor het/de betreffende stembureau(s). Er wordt ook meer tijd ingeruimd tussen de dag van de stemming en de eerste samenkomst van de nieuwgekozen leden van het vertegenwoordigend orgaan, en wel van de huidige acht naar dertien dagen. Deze extra tijd is nodig om alle actoren in het proces van uitslagvaststelling voldoende gelegenheid te geven hun werkzaamheden zorgvuldig te verrichten.